

سفری دور، اما نزدیک

کلیدواژه‌ها: دارالفنون، امیرکبیر، ناپلئون بناپارت، فتحعلی‌شاه قاجار، ناصرالدین‌شاه، میرزاغلی بزرگ‌خان

دور و نزدیک مطالبی یادداشت شده بود. احساس می‌کردم که صدای رفت‌وآمد دانش‌آموزان، صدای برصلاطت معلمان دیرین و صدای خش‌خش کشیده شدن گچ نرم روی تابلوی سیاه یا سبز کلاس را می‌شنوم. چه درس‌ها و چه سخن‌ها که در این کلاس‌ها گفته نشد. چه کسانی که بر سر میز و نیمکت‌های این مدرسه نشستند و باسواد شدند؟ اکنون ببینیم سفر ما چقدر دور بود.

تاریخچه مدرسه دارالفنون

چندی پیش از سال ۱۲۲۸ ه.ش هم‌زمان با ناپلئون بناپارت، فتحعلی‌شاه قاجار در ایران حکومت می‌کرد. وی با دنیای غرب ارتباط برقرار کرد و توجه بسیاری از آنان را به کشور ایران جلب کرد و رفته‌رفته روابط میان ایران و غرب گسترش یافت. در آن دوران چند تن از افراد

صبح یکی از روزهای گرم تابستان روی صندلی اتاق نشیمن نشستند و دست بر زیر چانه فکر می‌کردم که روز را چگونه آغاز کنم که همسرم به نزد من آمد و خواست تا در سفری او را همراهی کنم. با تعجب از او پرسیدم چه سفری، به کجا؟ و او پاسخ داد: «سفری دور اما نزدیک» می‌رویم و باز پرسیدم کجا؟ و او پاسخ داد به «دارالفنون». چون نیازی به بستن چمدان نداشتیم، خیلی زود آماده شدیم و از خانه بیرون رفتیم و سفر ما به دارالفنون آغاز شد.

با مترو خود را به میدان امام خمینی (ره) رساندیم و در آن جا یکی از همکاران محترم همسرم، آقای دکتر چوبینه، مدیر داخلی رشد مجله رشد آموزش جغرافیا نیز به ما پیوست و پیاده چند قدمی به راه خود ادامه دادیم تا به جلو در اصلی و بزرگ دارالفنون رسیدیم، اما در بسته بود. پس از صحبت با سرپرست و سرایدار ساختمان، از در کوچکی در ضلع شرقی وارد شدیم. از دیدن مدرسه‌ای قدیمی در مرکز شلوغ شهر تهران احساس عجیبی داشتیم.

دارالفنونی که آن روز به بازدید آن رفتیم، بقایایی از یک مدرسه قدیمی از ۱۶۲ سال پیش است که پرورش دانش‌آموزان بسیاری را شاهد بوده و افراد مشهوری از آن مدرسه فارغ‌التحصیل شده‌اند. اولین چیزی که در بدو ورود توجه ما را جلب کرد حیاط بسیار زیبا با درختان بزرگ و کهن‌سالی چون انجیر، کاج و سرو بود. بوته‌های کدو حلوائی به دور از هیاهو و شلوغی خیابان ناصرخسرو و خریداران مغازه‌های اطراف با بی‌خیالی روی زمین زیر نور آفتاب گرم تابستان لمیده بودند. در اطراف حیاط بناهای قدیمی، کلاس‌های درس ردیف در ردیف به چشم می‌خورد. در بالای پنجره رو به حیاط هر کلاس کتیبه‌ای با اشعار یا جملات بسیار زیبا مشاهده می‌شد که هر یک دارای معانی و پیام‌های تربیتی - آموزشی برای دانش‌آموزان و مراجعین بود. سعی کردم از تمامی کتیبه‌ها و کلاس‌ها عکس بگیرم و نوشته‌هایش را به خاطر بسپارم. تابلوهای سبز و سیاه خراب و نیمه‌خراب به صورت گچبری روی دیوار کلاس‌ها به چشم می‌خورد و روی آنها از روزگاران

پس از انقلاب مشروطیت مدرسه دارالفنون احیا شد و ورود معلمان فرانسوی به ایران باعث نجات این مرکز علمی شد

۱۶۲ سال پیش (در سال ۱۲۲۸ هـ.ش) میرزا تقی خان امیر کبیر، نخست‌وزیر بزرگ ایران در زمان پادشاهی ناصرالدین شاه قاجار دستور داد تا در گوشه‌ای از ارگ همایونی تهران، ساختمان مدرسه‌ای را بنا نهادند و نامش را دارالفنون گذاشت

یکی از مهم‌ترین نام‌آوران این علم را می‌توان میرزا عبدالغفار نجم‌الدوله (معروف به نجم‌الملک) نام برد که تهیه نقشه تهران و اجرای سرشماری منظم از جمله فعالیت‌های وی بود

تایستانی و زمستانی به آنان می‌دادند. هر روز در مدرسه حضور و غیاب انجام می‌گرفت و فعالیت‌های آموزشی آغاز می‌شد تا ظهر که زنگ ناهار می‌خورد و دانش‌آموزان به اتاق‌های ویژه خود می‌رفتند و فراش‌ها از آشپزخانه برایشان ناهار می‌آوردند. پس از صرف ناهار، دانش‌آموزان باید برای برپایی نماز به نمازخانه می‌رفتند. فراش‌ها وظیفه داشتند اتاق‌ها را بگردند تا کسی از نماز خواندن دور نمانده باشد.

دانش‌آموزان پس از پایان هر دوره آزمون می‌دادند و در صورت قبولی نام آنان جزء فارغ‌التحصیلان آن دوره اعلام می‌شد. جشن فارغ‌التحصیلی با مراسم خاصی در حضور شاه انجام می‌گرفت و به دانش‌آموزان دانشنامه اعطا می‌شد که به این مراسم «سلام امتحان» می‌گفتند. به عبارت دیگر فارغ‌التحصیلان این دوره‌ها تحصیلات عالی را به پایان می‌رساندند و دارالفنون مرکز آموزش‌های عالی بود و دانش‌آموزان آن در حکم دانشجو بودند.

این مدرسه تا سال‌ها پس از کشته شدن بنیان‌گذار آن با موفقیت به کار خود ادامه داد. اما حدود چهار سال پس از فعالیت مدرسه، افراد افراطی چون ملکم‌خان، رفته‌رفته ذهن شاه را نسبت به دارالفنون خراب کردند و مدرسه به سرعت روبه‌زوال گذارد و در پایان پنجاهمین سال تأسیس آن، از فعالیت‌های آن به کلی تعطیل شد.

دارالفنون امروزی و احیای آن

پس از انقلاب مشروطیت مدرسه دارالفنون احیا شد و ورود معلمان فرانسوی به ایران باعث نجات این مرکز علمی شد. از سال ۱۲۸۵ هـ

سرشناس مملکت برای کسب علم و دانش به کشورهای غربی اعزام شدند و پس از بازگشت به مملکت به خدمت دربار درآمدند. این امر هم‌چنان ادامه داشت تا سرانجام ۱۶۲ سال پیش (در سال ۱۲۲۸ هـ.ش) میرزا تقی خان امیر کبیر، نخست‌وزیر بزرگ ایران در زمان پادشاهی ناصرالدین شاه قاجار دستور داد تا در گوشه‌ای از ارگ همایونی تهران، ساختمان مدرسه‌ای را بنا نهادند و نامش را دارالفنون گذاشت.

وی در مدارس عالی روسیه به کسب علم و دانش پرداخته بود و از قوانین و شیوه‌های فرهنگی اروپاییان خبر داشت. بنابراین سعی بر آن داشت تا آن‌جا که ممکن است این مدرسه به سبک اروپایی ساخته شود. ساختمان بنا تا اوایل سال ۱۲۶۹ هجری شمسی (مطابق با سال ۱۲۳۱ هجری)^۱ پایان یافت. در چهار طرف مدرسه پنجاه اطاق و در جلوی هر یک، ایوان‌های بزرگی قرار داشت. پس از چندی سالن تئاتر و بخش‌های دیگری نیز به این بنا اضافه شد.

پس از آغاز ساخت مدرسه، ۶ نفر از معلمان برجسته از طرف دولت به اتریش فرستاده شدند تا در زمینه‌های پیاده‌نظام، سوارنظام، توپخانه، طب، طراحی، علم مهندسی و علم معادن تحصیل کنند و به کشور بازگردند. پس از چندی یک نفر دیگر در خصوص آموزش داروسازی، شیمی (کیمیای فرنگی) و فیزیک و هم‌چنین دو نفر معدنچی و کارگر به خارج اعزام شدند تا مهارت بیابند، برگردند و به هم میهنان خود آموزش دهند. علاوه بر این افراد، چندین استاد و معلم فرنگی (خارجی) هم از ایتالیا، هلند، فرانسه و آلمان به کشور دعوت شدند تا به خدمت ایرانیان درآیند.

امیر کبیر مقدمات افتتاح دارالفنون را فراهم ساخت، اما خودش نتوانست در آن شرکت کند، چون به دلایل سیاسی مورد غضب شاه قرار گرفته و از سمت خود عزل شده بود. بنیان‌گذار دارالفنون ۱۳ روز پس از افتتاح آن در حمام فین کاشان کشته شد.

اولین رئیس این مدرسه میرزا علی بزرگ‌خان بود. اولین کتاب درسی در دارالفنون تدوین شد. اولین نقشه‌های کوچک و بزرگ ایران در آن‌جا تهیه شد. هم‌چنین اولین کتاب‌های درسی جغرافیا در دارالفنون به رشته تحریر درآمد و اولین کره جغرافیایی در آن‌جا ساخته شد.

اولین درسی که در این مدرسه تدریس شد مشق پیاده‌نظام بود. سپس آموزش رشته‌های دیگر آغاز شد. از سال ۱۳۰۷ ق رشته‌های علم و فن، زبان‌های انگلیسی، فرانسه و روسی و نقشه‌کشی به رشته‌های قبلی اضافه شد و شمار دانش‌آموزان به ۳۸۷ نفر رسید. از طرف دولت به شاگردان کمک هزینه تحصیلی تعلق گرفت و سالی دو دست لباس

ش. قوانین و مقرراتی برای این مدرسه تدوین و قرار بر این شد که مدرسه از شهریور هر سال آغاز و خردادماه سال بعد پایان یابد. در سال ۱۳۰۸ ه.ش یک مهندس روسی به بازسازی بنای دارالفنون همت گمارد. در سال ۱۳۳۷ رشته طب از این مرکز جدا شد و رفته رفته مدرسه‌ای که به منزله دانشگاه بود و برای تعلیم علوم و فنون جدید در ایران تأسیس شده بود، به دبیرستان تبدیل شد. پس از انقلاب اسلامی، آموزش و پرورش کاربری دارالفنون را از دبیرستان به مرکز آموزش تربیت معلم و پس از آن به خوابگاه مرکز آموزش‌های ضمن خدمت تغییر داد و در سال ۱۳۷۵ در آن را بست. این بنا در سال ۱۳۶۷ ه.ش در شمار آثار ملی کشور درآمد و در سال ۱۳۷۸ ه.ش محل نگه‌داری اسناد آموزش و پرورش شد.

کتاب درسی جغرافیا در دارالفنون

همان گونه که ذکر شد، اولین کتاب درسی جغرافیا در دارالفنون به رشته تحریر درآمد و این درس به رشته‌های درسی مدرسه افزوده شد. اما از کم و کیف آموزش آن اطلاعات کاملی در اختیار نیست. اما آنچه مسلم است، علاقه و توجه ویژه امیر کبیر به درس جغرافیا بود و قبل از کشته شدنش مأموریت ترجمه کتابی در زمینه جغرافیا را صادر کرد. کتاب جغرافیای معروف «فلوعون برفائیل» به همین منظور به چاپ رسید.

دستاوردهای مطالعات جغرافیایی در دارالفنون

علاقه وافر به مطالعات جغرافیایی، اندازه‌گیری مسیرها، مساحت‌ها و اشکال مختلف در دارالفنون موجب شد دستاوردهای فراوانی در این زمینه کسب شود که برخی از آنها را نام می‌برم:

- ترجمه اولین کتاب درسی جغرافیا به نام **فلوعون برفائیل**، که جان داودخان به تدوین آن همت گماشت؛
- تهیه نقشه تهران؛
- ساخت اولین کره جغرافیایی؛
- تشخیص نفوس دارالخلافه (سرشماری سیستماتیک) شهر تهران؛
- تألیف کتاب کفایه الجغرافی در سال ۱۳۱۹.

نام آوران درس جغرافیا در دارالفنون

در اوایل تأسیس رشته جغرافیا در دارالفنون نام معلم خصوصی در دست نیست، اما یکی از مهم‌ترین نام‌آوران این علم را می‌توان میرزا عبدالغفار نجم‌الدوله (معروف به نجم‌الملک) نام برد که تهیه نقشه تهران و اجرای سرشماری سیستماتیک از جمله فعالیت‌های وی بود و حدود ۴۲ سال از عمر خود را به تدریس جغرافیا در دارالفنون پرداخت. میرزا عبدالغفار را می‌توان از پیشگامان آموزش درس جغرافیا و تألیف کتاب‌های جغرافیایی دانست.

یکی دیگر از افراد بنام در تدریس جغرافیا در دارالفنون مهندس عبدالرزاق بغایری است. وی در سال ۱۳۴۴ در همین مدرسه مشغول به

تحصیل شد و چهار سال بعد اقدام به ترسیم نقشه ایران کرد. وی هم‌چنین اولین کره جغرافیایی بزرگ را ساخت و به ناصرالدین شاه هدیه کرد. می‌توان بغایری را پس از نجم‌الدوله بزرگ‌ترین و درخشان‌ترین فرد، در عرصه جغرافیایی ایران دانست.

همان گونه که پیش‌تر ذکر شد، امیر کبیر اولین معلمان را از کشورهای بی‌طرفی چون اتریش استخدام کرده بود. به گفته محبوبی اردکانی، کزریزه اتریشی یکی از این افراد بود. نظراً یکی دیگر از نام‌آوران آموزش جغرافیا در دارالفنون است. وی از ارمنه آذربایجان ملقب به **یمین‌السلطنه**، وزیر مختار ایران در پاریس، معلم زبان خارجه و جغرافیا بوده است.

نجم‌الدوله

او در مدت ۵۵ روز به یاری هشت تن از زبده شاگردان دارالفنون رساله **تشخیص نفوس دارالخلافه** را تنظیم کرد که مورد تحلیل و تجزیه و ارزشیابی دقیق دانشمند محقق دکتر ناصر پاکدامن قرار گرفت. جغرافی دانان علاقه‌مند می‌توانند به مقالات فاضلانه او مراجعه کنند.

پی‌نوشت

۱. اما روی کاشی‌های سردر ساختمان سال تأسیس ۱۲۶۸ حک شده است (wikipedia.com).

منبع

۱. دهخدا، علی‌اکبر (واژه دارالفنون)، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
 ۲. مصاحب، غلامحسین؛ **دایره‌المعارف فارسی**؛ مقاله دارالفنون.
 ۳. معتمدی، اسفندیار؛ «کتاب‌های درسی ایران از تأسیس دارالفنون تا انقلاب اسلامی (۱۲۳۰-۱۳۵۷)».
 ۴. یغمایی، اقبال؛ **مدرسه دارالفنون به انضمام تاریخچه دارالفنون و مدارس شرف و علمیه تهران**؛ سروا، ۱۳۷۶.
 ۵. هاشمیان، احمد (ایرج)؛ **تحولات فرهنگی ایران در دوره قاجاریه و مدرسه دارالفنون تهران**، مؤسسه جغرافیایی و کار توگرافی، سحاب، ۱۳۷۹.
۶. aftabir
۷. wikipedia.com

امیر کرم
دکترای ژئومورفولوژی
دانشگاه محل
تحصیل: تهران
دانشگاه محل کار:
تربیت معلم تهران
نمونه‌ای از آثار:
مقالات متعدد

محمد سلیقه
دکتر
دانشگاه محل تحصیل:
تربیت مدرس
دانشگاه محل کار:
تهران
نمونه‌ای از آثار:
مقالات متعدد